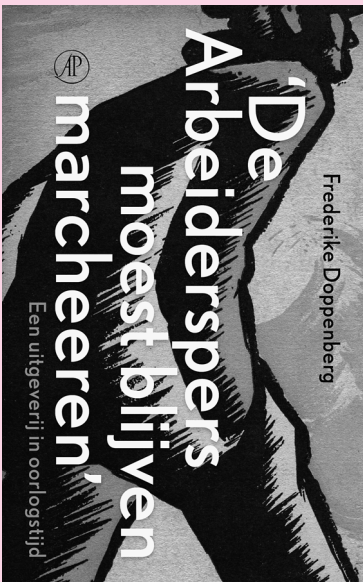

Boekbespreking

Het oorlogsverleden van De Arbeiderspers

Jack van der Leden

Frederike Doppenberg –
'De Arbeiderspers moest blijven marcheerren'. Een uitgeverij in oorlogstijd – Amsterdam: Arbeiderspers, 2009 – ISBN 978-90-295-6750-3 – Prijs: € 19,95

Op 20 mei 2009 vierde de Amsterdamse uitgeverij De Arbeiderspers (AP) haar tachtigste verjaardag. Tijd voor een mooi feest, temeer omdat voorgaande jubilea nauwelijks aandacht kregen. Volgens uitgever Elik Lettinga was feestvieren zo'n beetje in strijd met het arbeidsethos van het bedrijf en eigenlijk ongepast vanwege de complexe houding van de AP tijdens de Tweede Wereldoorlog. Zij bedacht daarom een bijzonder cadeau: een bewerking van de bekroonde doctoraalscriptie van neerlandica Frederike Doppenberg (Scriptieprijs Stichting Lezen 2007), geheel gewijd aan dit ingewikkelde oorlogsverleden. Een situatie die zich op het eerste gezicht niet eenvoudig laat oppoetsen om er een verjaardagsfeestje mee luister bij te zetten, maar het getuigt van strijdbaarheid. 'We moeten open over de geschiedenis zijn', aldus Lettinga. (Romeny 2009)

Doppenberg beschrijft de situatie van de AP in de periode 1940–1945, toen de uitgeverij werd ingelijfd ('genaast' is het juiste woord) door de nationaalsocialisten. De bezetters wilden (niets minder dan) de ideologische grondslag van de uitgeverij naar hun hand zetten en de socialistische achterban inlijven.

In juli 1940, kort na de capitulatie, bezette Meinoud Rost van Tonningen, voorman van het Nederlandse nationaalsocialisme, 'De Rode Burcht', het onderkomen van de AP in Amsterdam. Hij diende de socialistische signatuur van de uitgeverij om te vormen tot een nationaalsocialistisch platform, om zo 'het ware volksche socialisme' aan de arbeider terug te geven. De bezetting van de uitgeverij was deel van een strategisch en politiek plan, want de opdracht aan Rost van Tonningen was om de Sociaal-Democratische

Arbeiderspartij (SDAP) en aan haar gelieerde organisaties zoals de VARA, om te vormen tot een nationaalsocialistische beweging¹. De AP was het persorgaan van de SDAP en daarom het middel bij uitstek voor de bekering van de socialistische aanhang. Volgens Doppenberg zelfs de enige weg voor de nationaalsocialisten naar de socialistische achterban. Bovendien was de AP interessant omdat ze veel publicaties rechtstreeks aan haar (socialistische) klanten leverde via een netwerk van agenten en zestien eigen boekhandels.

Geraffineerd proces

Het is moeilijk te bedenken hoe de bezetter het fonds ideologisch wilde bijsturen, zonder daarbij veel klanten te verliezen. Maar de auteur zet stapsgewijs uiteen hoe dit proces zich met raffinement voltrok. En wanneer de infiltratie de bezetter niet snel genoeg ging en nieuwe uitgaven onvoldoende getuigen van de nationaalsocialistische ideologie, werd de directeur direct op het matje geroepen. Aan zijn verdediging is de titel van het onderzoek ontleend: de man riep dat de noodlijdende uitgeverij nu eenmaal door moest blijven 'marcheerren'. Hoe dat precies in zijn werk ging, is onderwerp van het jubileumboek. Welke boeken kwamen tegemoet aan de nieuwe koers, zonder de vaste afnemers kwijt te raken? Werden er op nazi-ideologisch gebied concessies gedaan?

Om deze vragen te beantwoorden, reconstrueert de auteur aan de hand van archief- en literatuuronderzoek het fondsbeleid van De Arbeiderspers in de periode 1940–1945. Zij is zich ervan bewust dat het fondsbeleid niet onvoorwaardelijk gelijkstaat aan het beleid en de kleur van een uitgeverij, maar gaat er terecht

van uit dat die twee zaken ook niet los van elkaar staan.

Doppenberg richt zich op de verschillen tussen het vooroorlogse fonds en het fonds tijdens de bezettingsjaren. Ook de verschillen in uitgeefbeleid per oorlogsjaar komen aan de orde. Aan de hand van voorbeelden werpt ze licht op het wervingsbeleid voor en tijdens de bezetting. Vervolgens kijkt ze naar de bedrijfsvoering en de distributie tijdens de oorlogsjaren. Aan de analyse gaat een informatief hoofdstuk vooraf waarin Doppenberg de cultuur- en literatuurpolitiek voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog in zowel Duitsland als Nederland uiteenzet. Ze maakt duidelijk dat non-fictie tijdens de bezetting een veel kleinere rol kreeg dan daarvoor. Nationaalsocialistische boeken over politiek en economie zouden de vaste klanten enkel wegjagen.

Eenvoudige arbeiders

Er werden verbazingwekkend veel boeken verkocht. Vooral fictie deed het goed. De meeste schrijvers die in de eerste bezettingsjaren in het fonds zaten, hadden eerder bij de uitgeverij gepubliceerd. Het lijkt in eerste instantie merkwaardig dat de nationaalsocialisten deze groep sociaaldemocratische 'huisschrijvers' niet weerden. Maar waarschijnlijk zagen ook zij in dat juist titels van vertrouwde schrijvers continuïteit uitstraalden naar de klanten. Daar kwam bij dat de meeste literaire werken de strijd van de eenvoudige arbeiders of het verlangen naar de eigen streek als thema hadden, onderwerpen die literair in de smaak vielen, maar die ook de nationaalsocialisten aanstonden. Een interpretatief schemergebied, volgens Doppenberg. Feit is dat in de jaren dertig belangstelling was ontstaan voor de

geschiedenis van het eigen volk (sibbe- of heemkunde). Ze wijst verder op de mogelijkheid dat de populariteit onder lezers van bloed- en bodemliteratuur onbedoeld verband hield met de afkeer van de Duitse bezetting. Achter in het boek is de fondslijst 1939–1945 toegevoegd, met soms ook de oplage- en verkoopcijfers. Die cijfers maken indruk: niet zelden gingen van een roman tienduizend exemplaren over de toonbank. Opvallend is dat dankzij het colportagesysteem en de eigen boekhandels vaak de volledige oplage werd afgenomen.

Het Departement van Volksverlichting en Cultuur (DVK), dat toestemming verleende voor publicaties en de taak had bepaalde uitgaven te stimuleren, vermeed Joodse en uitgesproken linkse auteurs. Volksboeken kwamen ervoor in de plaats. Zodra het DVK in 1942 geen toestemming meer verleende voor het publiceren van Nederlandse schrijvers, veranderde het uitgeefbeleid van de AP. De directeur van de boekenafdeling, Piet Schuhmacher, riep een nieuwe reeks met Duitse vertalingen in het leven. Merkwaardig was dat titels die in Duitsland *unerwünscht* waren, hier wel mochten worden gepubliceerd. Een slordigheid van de DVK-ambtenaren, volgens de auteur. Maar eigenlijk werd Schuhmacher door niemand opgelegd welke titels hij in zijn fonds moest opnemen. Dat betekent, volgens Doppenberg, dat hij voor de fondsvorming mocht vertrouwen op zijn eigen oordeel.

Hij paste zich aan, maar bood ook weerstand. Zo omschreef de Perszuiveringscommissie zijn optreden in 1947. Schuhmacher was er toch maar in geslaagd nazipropaganda buiten het fonds te houden, en hij wist personeel te beschermen voor de arbeidsinzet. Toch werd hij voor drie

jaar geschorst. Door toedoen van het personeel van de uitgeverij werd deze situatie twee jaar later weer ongedaan gemaakt. Zijn directe collega's vonden dat hij te streng was beoordeeld. Ook de Nederlandse auteurs die de AP tijdens de oorlogsjaren in huis had, en die volgens Doppenberg 'vrij onschuldig werk' produceerden, werden nadien door de Perszuiveringscommissie gestraft. Sommigen kregen voor één of meer jaren een publicatieverbod.

Doppenberg levert een waardevolle bijdrage aan de stapel oorlogsliteratuur omdat ze in kraakheldere taal en toegankelijke stijl een ingewikkelde episode inzichtelijk maakt. Ze heeft een indrukwekkende hoeveelheid data in een prettig leesbare publicatie verwerkt. Het resultaat is informatief en zelfs spannend – bijvoorbeeld wanneer ze gebeurtenissen in detail beschrijft en betrokkenen op de voet volgt.

In het eerdergenoemde interview in *Boekblad* noemde Lettinga de drie criteria waaraan boeken tegenwoordig moeten voldoen om door de AP te kunnen worden uitgegeven: hoofd, hart en vuist. Deze zogeheten 'AP-driehoek' houdt in dat een boek moet passen binnen een esthetische traditie en verhalend moet zijn, maar ook geëngangeerd. Overbodig te vermelden dat deze publicatie hieraan volledig voldoet. De AP krijgt het lastig om bij een volgend jubileum een origineler cadeau te bedenken.

Literatuur

- Romeny, R. (2009) 'Elik Lettinga, uitgever De Arbeiderspers: "Dankzij de crisis is het hijgerige hypen afgenomen"'. In: *Boekblad*, jrg. 176, nr. 11, 10-13.
- Wijffjes, H. (2009) *VARA. Biografie van een omroep*. Amsterdam: Boom.

Noot

- 1 Zie Wijffjes 2009, eveneens verschenen ter gelegenheid van een tachtigjarig jubileum.